

НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБИ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ, ТА СУМІЖНІ СКЛАДИ ЗЛОЧИНІВ (ПРОБЛЕМА ВІДМЕЖУВАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРИЧИНОВОГО ЗВ'ЯЗКУ)

Д. ДУДАРЕЦЬ

*аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
(Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України)*

Відмежування складів злочинів у межах злочинів проти життя і здоров'я є актуальною проблемою кримінального права. Про це може свідчити значна кількість постанов Пленуму Верховного Суду України, що вказують, яким чином потрібно відмежовувати склади злочинів. Як наголошує В. Кудрявцев, розмежування є зворотною стороною кваліфікації [1, 126].

С. Тарарухін вказує, що за змістом кваліфікація полягає рівною мірою у встановленні у вчиненому конкретного складу злочину (позитивна форма) і в відмежуванні його від суміжних злочинів (негативна форма), зливаючись в єдиний процес пізнання істини у справі. Ось чому розмежування злочинів нерідко називають «зворотною» стороною кваліфікації. Практичне вирішення цієї проблеми завжди викликає труднощі, й у цьому зв'язку

важливо намітити шляхи її вирішення на науковій основі [2, 81]. Зважаючи на такі зауваження С. Тарарухіна, ми і будемо намагатися намітити один зі шляхів вирішення загальної проблеми кримінально-правової кваліфікації: розмежувати склади злочинів за допомогою такого критерію, як причиновий зв'язок.

Водночас досить велика кількість методичних матеріалів, постанов Пленуму Верховного Суду України, підручників не допомагають звільнитись від тих помилок та неточностей, що трапляються в роботі органів прокуратури, внутрішніх справ та суду у процесі кваліфікації злочинів під час їх розмежування. Разом з тим неможливість відмежування одного злочину від іншого призводить до застосування не тієї кримінально-правової норми Особливої частини під час кваліфікації діянь винного. Це є неприпустимим.

© Д. Дударець, 2011

тимим. Адже правильне застосування закону з боку правоохоронних органів — це першооснова правової держави. Враховуючи усе зазначене вище, можна зауважити, що проблема відмежування цих статей (ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136 КК) викликана проблемами не лише теорії, а й практики.

Дослідженням цього питання займалися такі науковці, як В. Бенківський, Л. Брич, О. Костенко, В. Кудрявцев, Н. Кузнєцова, В. Навроцький, С. Тарарухін та ін. Тим не менш це питання залишається досить дискусійним і до цього часу не знайшло однозначної відповіді.

Завданням цієї статті є виявлення можливості розмежування складів злочинів за допомогою причинового зв'язку, а саме: відмежувати ненадання допомоги, що спричинило смерть особи (ч. 3 ст. 135 і ч. 3 ст. 136 КК) від інших складів злочинів проти життя, ознакою яких є наслідок у вигляді смерті особи (статті 115, 119 КК та деякі інші).

Л. Брич зазначає, що потреба в розмежуванні зумовлена наявністю спільних ознак складів злочинів. Як неодноразово було зазначено в кримінально-правовій літературі, проблема розмежування виникає, коли є спільні ознаки складів злочинів. Спільні ознаки — це ті ознаки складів злочинів, зміст яких однаковий, форма — термінологічний їх вираз — може навіть і не збігатися [3, 67].

Необхідно зазначити, що спільними ознаками складів злочинів, які ми будемо намагатися розмежувати, є об'єкт злочину та такий елемент об'єктивної сторони як наслідок у вигляді смерті особи. Водночас слід вказати, що сам факт смерті ще не може свідчити про злочин, який вчинила винна особа. Так, В. Кудрявцев зазначає, що встановивши, що злочин

призвів до смерті людини, ми ще не можемо остаточно його кваліфікувати, оскільки у Кримінальному кодексі міститься багато статей, що передбачають посягання на життя [1, 158].

Л. Брич пише, що ознаки, які є обов'язковими і однаковими для всіх складів злочинів, не можуть бути розмежувальними. Загальні ознаки всіх складів злочинів не лише не визначають суміжності, а й за ними неможливо розмежувати суміжні склади злочинів [3, 72]. А далі підтверджує свою думку твердженням В. Навроцького, що не можна розрізняти злочини за загальним об'єктом, за причиновим зв'язком, за загальними ознаками суб'єкта злочину [3, 72]. Тобто відносить причиновий зв'язок до загальних ознак злочину, за допомогою яких розмежування складів злочинів неможливе.

Далі Л. Брич зазначає, що розмежувальними, як і спільними ознаками можуть бути лише ознаки складу злочину. Вона вказує, що таке твердження підтверджує і В. Навроцький, зазначаючи, що як розмежувальні ознаки окремих злочинів виступають лише так звані обов'язкові або конституюючі ознаки складу — ті, які прямо вказані у диспозиції відповідних статей Особливої частини [3, 72]. Слід додати, що В. Навроцький вказує, що ряд ознак складу злочину не може використовуватися при розмежуванні злочинів, бо в усіх таких посяганнях вони ідентичні [4, 479], а в наступному реченні до таких відносить і причиновий зв'язок.

Таким чином, Л. Брич і В. Навроцький, як і більшість інших вчених, заперечують використання причинового зв'язку, як елемента складу злочину, за допомогою якого можна відмежувати суміжні склади злочинів. Проте, на нашу думку, такі позиції в науці кримінального права необхідно переглянути.

Ці підходи В. Навроцького та Л. Брич пояснюються тим, що вони розуміють причиновий зв'язок у кожному складі злочину як однаковий. Вони вказують, що причиновий зв'язок не відрізняється у всіх складах злочинів КК. Така позиція притаманна науковцям, які вказують на те, що причиновий зв'язок у кримінальному праві немає жодних особливостей, а тим більше вони відсутні й у конкретних складах злочинів. Однак, на нашу думку, переважна більшість складів злочинів у такому елементі складу злочину, як причиновий зв'язок, містить свої особливості. На практиці встановлення причинового зв'язку у більшості складів злочинів не викликає труднощі, а тому говорити про його особливості не доводиться. Тим не менш у КК наявні склади злочинів, при встановленні причинового зв'язку в яких виникають суттєві складнощі на практиці. Це пов'язано з тим, що причиновий зв'язок у таких злочинах містить характеристики, які притаманні виключно цьому складу злочину.

Такий підхід помітив ще у 1972 р. В. Кудрявцев і підтвердив його у своїй монографії у 2004 р. [1; 5]. Він писав, що надається розмежувальне значення таким ознакам злочинів, котрі раніше не вважалися специфічними і розглядалися як однакові для ряду суміжних злочинів [1, 169].

В. Кудрявцев зазначав, що поступово виявляється тенденція надання цій ознаці злочину (причиновому зв'язку. — *Д. Д.*) самостійного значення, в тому числі і при розмежуванні злочинів. Теорія і практика свідчать, що причиновий зв'язок не може бути будь-яким; у деяких злочинах він може бути лише безпосереднім, що складається з однієї ланки, в інших випадках — більш віддаленим і складним [1, 170]. В. Беньківський вказує, що ця

позиція В. Кудрявцева вибудована на фіксації різного змісту і характеру причинових зв'язків, характерних для різних діянь [6, 518].

В. Малінін зазначає, що саме такі питання об'єктивної сторони, як форма діяння, причиновий зв'язок і наслідок, мають вирішальне значення для розмежування цих складів (залишення в небезпеці і вбивства шляхом бездіяльності. — *Д. Д.*) [7, 300]. На жаль, цю думку в подальшому він не розвиває.

Ідею В. Кудрявцева намагається удосконалити В. Беньківський, який вказує на те, що саме законодавче закріплення причинового ланцюга для одного діяння й відсутність такого закріплення для іншого дає можливість застосовувати причиновий зв'язок як розмежовуючу ознаку з огляду на законодавчо визначені особливості спричинення [6, 520].

Така думка В. Беньківського загалом видається правильною. Але якщо виходити із позицій В. Беньківського, потрібно поставити запитання: чому у певних статтях Особливої частини Кримінального кодексу (законодавчо) відображається причиновий зв'язок, а в інших — ні (незважаючи на те, що він фактично існує). Це питання залишається відкритим. А разом з тим наявність причинового зв'язку необхідно встановлювати в конкретній ситуації. І тому саме використання концепції винної причиновості, на нашу думку, дає змогу віднайти причиновий зв'язок. Ось чому на причиновий зв'язок потрібно дивитися не з точки зору його відображення у законодавстві (хоч ми не стверджуємо, що цього не потрібно робити взагалі), а з точки зору концепції винної причиновості, за допомогою якої можна більш точно зрозуміти специфіку причинового зв'язку, що відобразилася у зако-

нодавстві, і як результат розмежувати суміжні склади злочинів.

Наводячи приклад розмежування умисного вбивства і доведення до самогубства, В. Беньківський зазначає, що опосередкування може бути будь-яким чином несуттєвим з точки зору кваліфікації діяння, як у разі умисного вбивства або таким, що об'єктивно існує і має бути врахованим при розмежуванні діянь (як у разі доведення до самогубства) [6, 519].

А потім вказує, що існує законодавча (юридична) відмінність між причинним зв'язком, що характеризує склад «просто» умисне вбивство та «доведення до самогубства». У зв'язку з цим треба використовувати поняття «причинова законодавча (юридична) конструкція». Причинова юридична конструкція «простого» умисного вбивства і є поєднанням ознак об'єктивної сторони складу [6, 519].

Звичайно, причинний зв'язок, який має свою специфіку, має бути максимально точно відображений у статті Особливої частини КК. Проте для розуміння того, який це причинний зв'язок, доцільно використовувати концепцію винної причинності, що започаткував О. Костенко. Таким чином, необхідно вести мову не про причинову законодавчу конструкцію, а про винний причинний зв'язок.

В. Беньківський намагається звести причинний зв'язок до законодавчих формулювань, тобто прив'язати ідеальні конструкції (причинний зв'язок) до законодавства. Така позиція, на нашу думку, виглядає неточною. Адже, як ми знаємо, ідеальні конструкції можуть існувати незалежно від їх законодавчого відображення. Ось чому, за допомогою концепції винної причинності, по-перше, досить легко моделювати (конструювати) склади злочинів, а по-друге, до-

сити просто зрозуміти те, що хотів передати законодавець щодо причинного зв'язку у тій чи іншій нормі Особливої частини Кримінального кодексу, і таким чином встановити причинний зв'язок у конкретній справі.

О. Костенко вказує, що практичне значення «винної причинності» полягає, зокрема, в тому, що вона допомагає розмежовувати вбивство від доведення до самогубства за тією ознакою, що при вбивстві злочинець виявляє свою волю і свідомість у виді діяння, яке спричиняє настання смерті потерпілого, а при доведенні до самогубства злочинець виявляє свою волю і свідомість у виді діяння, яке спричиняє не смерть потерпілого, а такий стан, коли потерпілий вчиняє самогубство. Тому у першому випадку особа винна у вбивстві, а в другому — у доведенні до самогубства.

Більше того, концепція винної причинності дозволяє відмежовувати також і ненадання допомоги (ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 136 КК) від інших злочинів проти життя і здоров'я, що розміщуються у другому розділі Особливої частини КК. Тому, на нашу думку, дієвим засобом для розмежування складів злочинів є застосування принципу соціального натуралізму, на якому і побудована концепція винної причинності. Відповідно до цього принципу при ненаданні допомоги особі у винного проявляється комплекс сваволі та ілюзій, що накладається на об'єктивний причинний зв'язок, від якого останній стає винним причинним зв'язком. При цьому, як наголошує О. Костенко, при подвійній формі вини наявний подвійний причинний зв'язок [8, 23].

Це твердження дійсно підтверджується при розгляді злочинів проти життя та допомагає розмежувати суміжні склади злочинів. Так, саме

подвійний причинний зв'язок має місце у складі злочину ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані. У цьому разі смерть особи як наслідок ненадання допомоги вказується у двох особливо кваліфікованих складах злочинів. По-перше, це ч. 3 ст. 135 КК, тобто діяння, що передбачає відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого беспорядного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого у небезпечний для життя стан, якщо вони спричинили смерть особи [9, 47]. По-друге, це ч. 3 ст. 136 КК, що передбачає відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу, якщо вони спричинили смерть потерпілого [9, 48]. Перший причинний зв'язок у цих складах злочинів (ч. 3 ст. 135 та ч. 3 ст. 136 КК) міститься між діянням (бездіяльністю винного), в якому виражається його воля і свідомість і тим зовнішнім станом, який змінився. Такий стан законодавець, при формулюванні відповідних статей, називає «небезпечний для життя стан». Під час розмежування злочинів нас цікавить не простий склад злочину (ч. 1 ст. 135 та ч. 1 ст. 136 КК), а особливо кваліфікований. Тобто поставлення у такий стан, кінцевим результатом якого є смерть особи. Причинний зв'язок при ненаданні допомоги (ч. 3 ст. 136 і ч. 3 ст. 135 КК) є подвійним. При цьому причинний зв'язок, результатом якого є небезпечний для життя стан, є умисним. А при-

чинний зв'язок, кінцевою точкою якого є смерть особи, — необережний. Другий причинний зв'язок не спричиняється діянням винного, а впливає із самого «небезпечного для життя стану».

Водночас при умисному вбивстві умисел винного, його воля і свідомість спрямовані на позбавлення винного життя, а тому і причинний зв'язок, яким би продовжуваним та тривалим він не був, має бути, по-перше, винним (умисним), по-друге, одиничним. Тому сумнівною видається кваліфікація діянь винного Ю. Власовим у змодельованому прикладі. Малолітню дитину закрили в неопалюваному приміщенні. Коли почалося пониження температури, суб'єкт не забезпечив його безпеку. Ю. Власов вказує, що настання шкоди для здоров'я чи смерть дитини не можна кваліфікувати як вбивство чи замах на нього. Тому якщо важко встановити об'єктивну законність використання несприятливих обставин для вчинення вбивства, то діяння слід розглядати як залишення в небезпеці [10, 117].

Виникає запитання: чи можна взагалі використовувати такі підходи для розмежування складів ненадання допомоги та вбивства. На нашу думку, відповідь на це запитання буде негативною. У цьому випадку доцільно використати концепцію винної причинності. Так, якщо воля і свідомість особи була спрямована на те, щоб спричинити своєю бездіяльністю смерть дитини, то наявний винний (умисний) причинний зв'язок, а такі діяння необхідно кваліфікувати як вбивство. У разі, якщо воля і свідомість винного були спрямовані на ненадання допомоги малолітньому, а смерть наступила від стану неотримання допомоги, то наявний подвійний винний причинний зв'язок: пер-

ший — умисний, другий — необережний. Уявляється, такі діяння за законодавством Російської Федерації слід кваліфікувати виключно за ст. 125 КК Російської Федерації, адже слід враховувати те, що у ст. 125 КК передбачений одинарний винний причинний зв'язок, наслідком якого є делікт створення небезпеки.

Що ж до розмежування ненадання допомоги та вбивства через необережність (ст. 119 КК), то причинний зв'язок — одинарний, і міститься між діянням і наслідком (смертю особи). Досліджуваний одинарний винний причинний зв'язок у цьому складі злочину — необережний, на відміну від причинного зв'язку у злочині ненадання допомоги.

Причинний зв'язок у злочині, коли умисне тяжке тілесне ушкодження спричиняє смерть потерпілого (ч. 2 ст. 123 КК) — подвійний. Перший — між діянням особи і тяжким тілесним ушкодженням, а інший між тяжким тілесним ушкодженням і смертю. Для того щоб досить чітко розмежувати, з одного боку, ч. 3 ст. 135 або ч. 3 ст. 136 КК, а з другого — ч. 2 ст. 123 КК, необхідно дослідити причинний зв'язок останнього складу злочину. У цьому складі злочину воля і свідомість винного спрямовані на тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 123 КК), а не на вбивство, яке наступає ніби «випадково». Тим не менш, хоч винний і не бажає настання смерті, все ж не передбачає настання такого кінцевого наслідку. Перший причинний зв'язок є умисним, результатом якого є тяжке тілесне ушкодження особи. Другий —

необережний, результатом якого є його смерть.

Разом з тим смерть може настати і при доведенні до самогубства. Причинний зв'язок, у такому разі, є також подвійним, і перебігає по таким ключовим етапам (наслідкам) як стан, при якому особа готова покінчити із життям та смертю, до якої призвели діяння особи-самогубця. У цьому разі для кваліфікації діянь за ст. 120 КК необхідний винний причинний зв'язок, результатом якого має стати стан перебуваючи в якому особа готова покінчити з життям. Після цього, у другому причинному зв'язку, особа-самогубець здійснює відповідні діяння, що призводять до її смерті.

Отже, використання причинного зв'язку як критерію, за допомогою якого можна відмежовувати склади злочинів, не узгоджується із досить поширеним підходом, що заперечує використання причинного зв'язку з такою метою. Тим не менш, необхідно зазначити, що причинний зв'язок може мати певну специфіку у конкретних складах злочинів, і зокрема у ст. 135 і ст. 136 КК. А тому відмежування за таким критерієм є теоретично можливим.

Таким чином, за допомогою причинного зв'язку, використовуючи концепцію винної причинності, що базується на принципі соціального натуралізму, слід, на нашу думку, відмежовувати основні склади злочинів, наслідком яких є смерть особи, від ненадання допомоги особі, котра опинилась у небезпечному для життя стані, і який спричинив її смерть.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972. — 352 с.
2. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. — К., 1995. — 208 с.
3. Бреч Л. П. Закономірності розмежування складів злочинів // Життя і право. — 2004. — № 7. — С. 67–75.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. — К., 2006. — 704 с.
5. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1999. — 304 с.

6. *Беньківський В. О.* Причинний зв'язок і проблема розмежування складів злочинів // *Держава і право*. — 2008. — Вип. 39. — С. 517–520.
7. *Малинин В. Б.* Причинная связь в уголовном праве : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. — СПб., 1999. — 417 с.
8. *Костенко О. М.* Концепція «винної причинності» у складах злочинів проти особи // *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квітня 2004 р.)* / редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. — К. ; Х., 2004. — 260 с.
9. *Кримінальний кодекс України з постійними матеріалами* / за відп. ред. В. В. Сташиса ; упоряд. : В. С. Ковальський, В. І. Тютюгін. — К., 2007. — 720 с.
10. *Власов Ю. А.* Уголовная ответственность за оставление в опасности : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. — Омск, 2004. — 162 с.

Рекомендовано до друку відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Дударець Д. В. Ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані, та суміжні складі злочинів (проблема відмежування за допомогою причинного зв'язку)

Анотація. У цій статті автор вказує на специфіку причинного зв'язку у злочинах ненадання допомоги. Робиться висновок про можливість відмежування складів злочинів ненадання допомоги (зокрема ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136 КК України) від інших злочинів, що посягають на життя іншої особи за допомогою причинного зв'язку з точки зору концепції винної причинності.

Ключові слова: винний причинний зв'язок, розмежування складів злочинів, ненадання допомоги, вбивство.

Дударец Д. В. Неказание помощи лицу, которое находится в опасном для жизни состоянии, и смежные составы преступлений (проблема отграничения с помощью причинной связи)

Аннотация. В данной статье автор указывает на специфику причинной связи в преступлениях неказания помощи. Делается вывод о возможности отграничения составов преступлений неказания помощи (в частности ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136 УК Украины) от других преступлений, которые посягают на жизнь другого лица с помощью причинной связи с точки зрения концепции виновной причинности.

Ключевые слова: виновная причинная связь, разграничение составов преступлений, неказание помощи, убийство.

Dudarets D. Failure to render assistance (letting die) and adjacent actus reus delimitation (the problem of delimitation through causation)

Annotation. In this article, the author points to the specific causation of the crimes of failure to render assistance. The conclusion is that there is a possibility of actus reus delimitation concerning failure to render assistance (letting die) (in particular Part 3 Article 135, Part 3 Article 136 of the Criminal Code of Ukraine) apart of the other crimes of encroaching on someone's life through the causal relationship within the concept of culpable causation.

Key words: culpable causation, actus reus delimitation, failure to render assistance (letting die), criminal homicide.